

Socialt robust kunskap bryter diskursens makt

Bengt-Åke Wennberg

På Föreningen Forskarbyns konferens Open 2008 behandlades ett fenomen som vi kallade "diskursens makt". Detta fenomen kan medföra att den praktiker som önskar få gehör för sin kunnighet förleds att använda ett språkbruk – en diskurs – som inte medger att dennes erfarenheter blir accepterade och tillämpbara av andra.

Detta är inget okänt fenomen. Samma makt drabbade Galilei när han ifrågasatte kyrkans världsbild. Diskursens makt kan såldes stödja vidskepelse och fördomar men den kan också medföra att de bryts upp och förkastas. Den kan också förmedla ny kunskap. Frågan om diskursens makt har emellertid inte på länge varit aktuell för oss medborgare. För att komma till rätta med missförstånd, vidskepelse och oberättigade påståenden har vi litat till "vetenskapen". Vetenskapen har hjälpt oss att formulera "sanningen". I vårt samhälle har därför den vetenskapliga diskursen stor makt.

I den diskussion som förts inom forskarsamhället om forskningens relevans – särskilt när det gäller praktikens frågor – har begreppet "socialt robust kunskap" blivit aktuellt.

Då dessa frågeställningar ligger mycket nära de frågetecken som praktiker ställer har det funnits anledning att närmare sätta sig in i detta begrepp.

Denna artikel har skrivits för att introducera frågan i de diskussioner som vi fört med representanter för näringslivet.

Det stora vetenskapliga inflytandet och dess koppling till samhällets maktapparat har emellertid börjat bli allt mer problematiskt. Det vetenskapliga inflytandet har visat sig kunna medföra att den praktiker som önskar få gehör för sin kunnighet förleds att använda resonemang och språkbruk som inte medger att dennes erfarenheter kan bli accepterade och tillämpbara. Erfarenheterna förträngs och samhället förlorar

möjligheten att dra nytta av dem. Ett viktigt skäl till denna maktförskjutning är att sanningskraven har förändrats. Vetenskapen är numera inte ensam herre på täppan.

Det är tvärtom ofta så att vetenskap, politik, massmedia och ekonomiska intressen bildar oheliga allianser som förvränger samhällsdebatten och sprider obekräftade påståenden, propaganda och förvanskningar. I två böcker och en artikel konstaterar därför Michael Gibbons (1999; 1994; Nowotny o a 2001) att det är dags för ett nytt kontrakt mellan vetenskap och samhälle. Forskningsprojektet, som bland annat är finansierat av Svenska Riksbankens Jubileumsfond, utmynnar i att det nu behövs helt nya procedurer för kunskapsbildning som återställer möjligheten till välgrundade resonemang och förtroendet för kunskapens betydelse för en sund samhällsutveckling.

En viktig utgångspunkt för Gibbons resonemang är att det traditionella vetenskapliga sökandet efter "sanning" allt mer har måst överges. Inom den akademiska världen tvingas man istället numera som en följd av frågornas komplexitet att definiera kunskap mer pragmatiskt. Man talar därför om en provisorisk eller sanningslik kunskap.

Trovärdig kunskap definieras som trovärdig när den fungerar i den akademiska världen och stämmer med dess kriterier. Gibbons konstaterar emellertid att detta inte

räcker. Kunskap för vår tid måste fungera i flera andra kontexter också. Den måste med andra ord ha mening och värde, det vill säga fungera, i den offentliga "agoran" [1].

Kunskap som fyller detta krav kallar Gibbons för "socialt robust". Akademin har i dag svårt att ensam klara denna uppgift. Vi i Forskarbyn söker därför från vårt håll bidra till att skapa socialt robust kunskap och prövar olika metoder för att åstadkomma denna. Därför blir det intressant att belysa diskursens makt, hur den uppstår, vad den innebär och hur den kan brytas.

En så kallad socialkonstruktivistisk ansats

I vårt, mitt och Monica Hanes, arbete blir språket det viktigaste verktyget. Att språkbruket har så stor betydelse skapar ett dilemma. Försök att införa nya ord och begrepp kan uppfattas negativt. Vi möts ibland av att man tycker att vi är svårförståeliga och obegripliga. Man säger – "Varför kan ni inte använda ett språk som alla förstår?" "Varför blir era texter så långa, mångordiga och komplicerade?"

Men vi menar att introduktionen av begrepp och resonemang för personer som inte mött dem förut tvingar fram den typ

av texter vi skriver. Ord och begrepp blir meningsfulla först genom att användas i ett sammanhang. Det lönar sig därför dåligt att beskriva nya begrepp med en enkel definition. Ord är till för att användas. För att förstå dess användning måste man se det i många olika kontexter.

Nya begrepp och resonemang bidrar till en ökad förståelse just genom att de erbjuder en betydelse som andra ord inte kan ge. Men vi vet förstås aldrig i förväg om de ”passar” för den aktuella praktikerns erfarenheter. Vill vi pröva tillämpbarheten måste vi därför erbjuda praktikern ett sammanhang i vilket de nya begreppen och resonemangen får en plats och en mening utan att därmed ge oss in på att försöka beskriva hans eller hennes erfarenheter.

Våra texter är således ett sätt att introducera ord, begrepp och modeller på från ett helt annat håll i hopp om att de skall visa sig vara överförbara till praktikers upplevelser och erfarenhet. Texterna måste då med nödvändighet lyfta sig en smula från marken och upp i mer abstrakta dimensioner. Att texterna blir beskrivande, långa och komprimerade är ibland oundvikligt.

En första språklig svårighet när det gäller konferensen 2009 är ordet ”diskurs”. Det är ett ord som många praktiker aldrig skulle använda och kanske heller inte har mött i vardaglig text. Man kan förklara ordet som sådant ganska enkelt. Jag skulle kunna säga

att det enligt ordboken betyder ”de vanligen förekommande och återupprepade samtalen om ett visst tema eller ämne”. Men en sådan enkel förklaring skulle inte räcka för att ge ordet en mening för läsaren. Begreppet måste illustreras ur en mängd olika perspektiv. Först då får det en innebörd som är begriplig på djupet. Därför har jag skrivit denna text. Som en referens till praktiken har jag konsekvent använt sambandet mellan ”diskursens makt” och utövandet av demokrati – även om just detta ämne inte står i fokus för konferensen.

Bruket av ordet diskurs har djupa rötter

Att språket och språkets användning har makt visste redan Aristoteles. Detta var ett av huvudskälen till hans studium av retoriken. Många författare och politiska debattörer har därefter ägnat begreppet diskurs och diskursens makt stort intresse. Detta gäller också forskare inom psykologi, sociologi, statsvetenskap som lingvistik.

Marxism, kommunism, maoism och feminism och många andra ”ismer” har upptäckt diskursens makt, protesterat mot den. Totalitära regimer har använt sig av den för att kontrollera sina medborgare. George

Orwell, pseudonym för Eric Blair, beskrev 1949 i sin roman "1984" vad han ansåg vara en möjlig destruktiv utveckling av diskursens makt i en totalitär stat.

Hans beskrivning har på många punkter bekräftats och ibland överträffats av utvecklingen i just totalitära stater. Men en liknande kritik kan riktas även mot våra egna demokratier och makteliter. Ett stort forskningsområde – den kritiska teorin – bygger just på en sådan kritisk inställning till de diskurser som makthavare och eliter genererar. Temat för konferensen är således inte ur akademisk synpunkt särskilt origiellt. Men det är inte mindre angeläget för den skull.

Samtidigt som många proteströrelser ägnat sig åt olika försök att med makt kasta av sig det diskursiva oket är det dock förvånansvärt sällan som själva fenomenet och dess konsekvenser för demokratin berörs i dagligt tal. Att diskursens makt – som ett rent socialt fenomen – är ett tema som inte diskuteras mer än som görs är anmärkningsvärt i ett samhälle som kallar sig demokratiskt och där delaktighet och medinflytande sätts högt. Särskilt som de flesta av oss väl vet att formandet av diskurser lämpar sig för manipulation och maktmissbruk.

Men det är allvarligare än så. Den franske filosofen Michael Foucault menar till och med att diskursen begränsar vad som kan tänkas om ett ämne. Det är inte svårt att

förstå att möjligheten till en sådan maktutövning allvarligt kan hota demokratin. Foucault konstaterar exempelvis att så som man pratar om ett ämne formar man ett socialt rum. Begränsningarna i detta sociala rum gör att alternativa – och kanske mer konstruktiva sätt – att behandla ämnet inte får plats.

Under vår konferens 2008 gavs ett stort antal exempel på en sådan inlåsning. Dessa begränsningar i deltagandet i samtalet har stor betydelse för oss alla eftersom de innebär att nya idéer, erfarenheter och kunskaper inom organisations- och samarbetsområdet inte får fäste. Ett exempel på hur sådana begränsningar yttrar sig är den av Aksel Sandemose beskrivna Jantelagen som dominerade språkbruket mot främlingar i hans hemstad.

Sandemoses formulering av "de tio budorden":

- 1 Du skall icke tro, att du är något.
- 2 Du skall icke tro, att du är lika god som vi.
- 3 Du skall icke tro, att du är klokare än vi.
- 4 Du skall icke tro, att du är bättre än vi.
- 5 Du skall icke tro, att du vet mer än vi.
- 6 Du skall icke tro, att du är förmer än vi.
- 7 Du skall icke tro, att du duger något till.

8 Du skall icke skratta åt oss.

9 Du skall icke tro, att någon bryr sig om dig.

10 Du skall icke tro, att du kan lära oss något.

Lagens namn kommer av det danska uttrycket att något inte är värt ens en jante. Invånarna i staden uppfattade dessa begränsningar som helt normala. Främlingars åsikter behövde man inte bry sig om.

Det är inte svårt att återfinna sättet att resonera också i våra verksamheter och organisationer. Exemplet illustrerar att destruktiva sociala skeenden som en följd av diskursens makt kan fortgå utan att vi kan uppmärksamma dem, begränsa dem eller undvika dem.

Ett angeläget samhällsproblem

Vi möter dagligen diskursens makt i massmedia. I USA har under 2007 publicerats flera böcker om detta ämne. I boken "What Orwell Didn't Know" uttrycker man en allvarlig oro för att det politiska språket i massmedia och i den offentliga debatten tycks avlägsna sig från verkliga förhållanden med en förfärande hastighet.

Man påpekar också att diskursens makt medför att de invanda vetenskapliga pro-

cedurer som vi regelmässigt använder för att motverka detta och presentera och förmedla "fakta" har stora brister. De kan lika ofta bidra till att förstärka missförstånd och fördomar som att erbjuda upplysning och information. Ökade insikter om diskursens makt kan därför på sikt medföra en radikal ominriktning av våra forsknings- och utbildningsinstitutioner.

Ett exempel på diskursens makt från ett närmare håll är de många enkätundersökningar som görs av Sveriges Radio. Dessa presenteras vanligen som "åtta av tio svenskar". Så som sådana undersökningar struktureras skapar de ett socialt samtalsrum som förstärker vissa diskurser – vanligen de existerande – och blockerar andra. Därför blir de efterföljande intervjuerna ofta förutsägbara. Programmen kan därför komma att osynligt förstärka vissa typer av analyser och blockera alternativen. De som medverkar kan, utan att de förstår hur det går till, komma att stödja framväxten av resonemang och åsikter som de egentligen är motståndare till.

Det politiska spelet mellan progressiva och konservativa i USA – där Bushadministrationen tidigare ofta fick väljarstödet – har elegant beskrivits av George Lakoff i boken "Don't think of an elephant". Lakoffs poäng är att vissa resonemang genom igenkänning kommer att förstärkas i samtal och diskurser. Att uppmana någon att inte tänka på

en elefant medför att denne omedelbart gör det. Det är samma sak med den logik som är inarbetad i ett språkbruk – exempelvis i en enkät. När sådana språkliga strukturer aktiveras är man fast i dem. De kan leda in i svar man inte gillar. Det hjälper inte att säga emot. De blir då bara än mer förstärkta.

Det bör påpekas att jag inte ser något omoraliskt i att använda enkäter. Problemet med enkäter som fenomenet diskursens makt aktualiserar, och som väl beskrivits av Mats Alvesson, professor i Lund, är att de svar man får kommer att styras av diskursen snarare än av individens uppfattning av hur något faktiskt förhåller sig.

Istället för att erbjuda ny kunskap kan enkäter således förstärka de analyser som redan görs. Många av dem blir därför antingen helt triviala ur kunskapssynpunkt – det som påstås skulle man kunna gissa sig till redan innan – eller så riskerar de att bli totalt missvisande om de som svarar inte vet vad de svarat på eller inte kunnat hitta rättvisande alternativ för sina kryss. Tekniken att använda enkäter och opinionsundersökningar för att skapa trovärdighet för vissa resonemang är emellertid mycket utbredd. Den används flitigt av politiska partier och alla större företag och myndigheter.

Att påverka diskursen är också ett viktigt arbetsfält för många högbetalda yrkesutövare, exempelvis lobbyister, talskrivare och marknadsförare. Dessa har som huvud-

sakligt jobb att vara "his masters voice" och sprida dennes åsikter och uppfattningar. Kunskapen om de stora möjligheter till manipulation som språket erbjuder har därför växt enormt under hela 1900-talet. Göbbels och Hitlers framgångar på detta område är bara en västanfläkt mot vad som i dag är möjligt genom språklig och massmedial manipulation.

George Orwell hade detta förhållande, och de risker ett sådant agerande medförde för demokratin, klart för sig. I sin klassiska essä "Politics and the english language" talade han om elitens förmåga att skapa ett "nyspråk" där ordens gamla mening ersätts med en ny, "krig" blir "fred" och "tvång" blir "frihet". Orwell konstaterade att detta var möjligt genom att makthavare lär sig att systematiskt påverka det sammanhang som orden placeras i och skaffa sig kontroll över informationsspridningen. Vad Orwell inte kunde förutse, och heller inte kände till, var de djupa språkliga och sociala mekanismer som gör denna manipulation möjlig och den stora omfattning den kan få.

Det är svårt att ha några moraliska synpunkter på detta. Att vi påverkas av och påverkar varandra genom språket varken kan eller skall undvikas. Vi medverkar mer eller mindre omedvetet alla till varandras förförelse. Den språkliga manipulationen är en del av den mänskliga tillvaron och har en viktig funktion för vår sociala överlevnad.

Vad som oroar författarna av essäerna i "What Orwell Didn't Know" är inte fenomenet i sig utan att så många i vår civilisation lever i en myt skapad av upplysningstiden. Genom att vi tror på förekomsten av objektiva sanningar och möjligheten till övergripande "rationella" beslut och konstruktiv hierarkisk styrning är vi mer sårbara än vi borde vara för destruktiv indoktrinering och manipulation. Vi kan, utan att vi förstår hur det går till, komma att agera mot våra egna intressen. Samhället kan driva in i starkt negativa tillstånd utan att vi blir varse viktiga alternativa utvecklingsvägar som vi skulle kunna ta istället.

Diskursens makt – fearless speech

Diskurser och språkanvändning har stor makt. Särskilt om diskurserna förstärks av inflytelserika grupper, makthavare och auktoriteter. Foucault hävdar till och med att de som i strid med makthavares intressen försöker föra alternativa samtal regelmässigt, ja närmast som en naturlag, kommer att negligeras, uteslutas, häcklas, förnedras och ibland utsättas för hot och våld. Hans recept för en mer vital demokrati är att lära sig utöva "parrhesia" – det vill säga "Fearless speech".

Foucaults uppfattning är väl underbyggd. Den bekräftas bland annat av aktuella studier av dagens diskurser runt tortyr och straff. Av dessa framgår att tortyr inte syftar till att få fram information och att straff inte främst syftar till att korrigera, rehabilitera och återanpassa störande element.

Tortyr och straff knyter an till ålderdomliga föreställningar om hur samhället och människor kan påverkas. I linje med detta verkar de vara akter av förnedring. De riktar sig främst mot människor och grupper som redan är underlägsna och försvarslösa. Den offentliga förnedringen används för att demonstrera vilka diskurser som gäller i samhället, vem som bestämmer vilka de skall vara och vilka grupper som kan undantas från förpliktelse som man har mot andra grupper. Risker med att protestera och göra uppror mot en sådan maktutövning är allmänt bekant. Det behöver man inte vara en Foucault för att upptäcka. Därför blir man tyst.

Som en konsekvens av diskursens makt ger många upp inför svårigheterna att komma till tals. Man tappar sugen och anpassar sig. Denna uppgivenhet har en viktig funktion för det sociala systemet. Det är denna disciplinerande mekanism som gör det möjligt för det sociala systemet att ständigt återskapas och bevaras.

Förklaringen till skeendet är enkel. När den förhärskande diskursen står oemot-

sagd blir den "normal". Även om den från en utomstående betraktares perspektiv kan uppfattas vara perverterad, och individen från början har samma uppfattning, blir det med tiden alltmer omöjligt för denne att protestera. Särskilt om man ständigt måste existera i det sociala samtalsrummet och avskiljs från andra kontakter. Man måste då följa med strömmen och acceptera resone-mangen – inte för att man fysiskt är tvingad till det utan för att man inte kan göra något annat utan att bli utesluten och förnedrad.

De psykiska processerna fungerar sedan på det sättet att man formar sig en identitet och en självbild som är i linje med de resone-mang som man tvingas acceptera. Dessa blir så småningom en del av en själv och paradoxalt nog kommer man sedan att bidra till att sprida de principer man tidigare protesterade emot. En sådan manipulation kallades förr för "hjärntvätt" och förekommer fortfarande i en del sekter.

De stora svårigheterna att protestera mot den pågående diskursen illustreras av Harald Welzer i boken "Gärningsmän". Han förklarar hur diskursens makt medverkar till att vanliga och helt normala familjefäder i Hitlertyskland aktivt och utan att protestera medverkade i massavrättningar av judar.

Mekanismen som Welzer beskriver kan synas oss märklig – men det är en förklaring som stämmer med vad man i övrigt vet

om denna typ av sociala fenomen. Welzers analys visar således att när familjefäderna genom den existerande diskursen tvingas "gå på ackord" med sig själva så förändras deras självbild.

Behovet av att integreras i den sociala gemenskapen är så starkt att gärningsmännen till och med kunde uttrycka stolthet över att de gjort ett så effektivt och gott arbete. De hade dödat judarna så "humant" som de kunde. Obehagskänslorna var något man måste stå ut med för den goda sakens skull.

Vi vet en hel del om vilka psykiska mekanismer som i detta fall är i spel. En viktig funktion hos diskursen är att skydda deltagarnas självbild och deras identitetskonstruktioner – deras persona – i det sociala samspelet. Det finns således viktiga praktiska och sociala skäl att säga sådant som gör att självbilden – både den egna och andras – skyddas. Det har därför skapats allmänt accepterade sociala strategier som används för att ingen skall tappa ansiktet.

Mats Alvesson har pekat på illusionsmakeri, positionering och nollsummespel som sådana strategier. Andra av liknande slag är de som Nils Brunsson kallar hyckleri och särkoppling. Hyckleri innebär att man säger sig vilja handla på ett sätt som man i praktiken inte kommer att göra. Särkoppling innebär att man gemensamt med alla de andra tillämpar förskönande och förkla-

rande resonemang för det som händer och som gör att man kan undvika att tala om faktiska sociala skeenden eller behöva tänka på dess enskilda konkreta konsekvenser.

Genom försvarsmekanismerna placeras ansvaret utanför den egna räckvidden. De underlättar att man kan se sitt handlande som en konsekvens av omständigheterna, yttre krafter eller makthavares påverkan. Dessa försvarsmekanismer kan bara vidmakthållas om de inre resonemangen bekräftas av yttre. Diskursen har således i dessa fall makt just genom att den berättigar och normaliserar det hyckleri och den särkoppling som är nödvändig för att vi skall kunna behålla vår självuppfattning, vår heder och vår integritet.

Kan man bryta diskursens makt?

I dag vet vi att diskurser har mycket djupare ankarpunkter i det sociala systemet, i det mänskliga psyket och i hjärnans tanke-mönster än man hade en aning om under upplysningstiden. Därför måste många av de föreställningar om kunskapsbildning, rationella beslut och demokratiska procedurer som upplysningstiden lämnat i arv åt oss revideras. Jag skall under denna rubrik behandla några av dem.

Fungerar yttrandefrihet?

En rest från upplysningstidens resonemang är frågan om yttrandefrihet. Det uttrycks ofta att om var och en ges möjlighet att yttra sin åsikt så skulle det därmed vara möjligt att nya uppfattningar kunde föras till torgs. De gamla skulle därmed kunna konfronteras. Maktmekanismerna skulle desarmeras. Det visar sig emellertid att samhällets elit effektivt kan motverka påverkan från en sådan yttrandefrihet och konservera den pågående diskursen och därmed makten. Det finns en skenbar yttrandefrihet som inte har någon konkret faktisk effekt då de kan negligeras eller bortförklaras. Radioprogrammet "Ring P1" är ett uttryck för en sådan skenbar yttrandefrihet.

Ett annat skäl till att yttrandefriheten inte fungerar så som det är tänkt är att de åsikter som uttalas vanligen tillhör det som den svenske sociologen Johan Asplund kallade "social pratsamhet". Enligt honom och många andra forskare har samtal och prat främst en social funktion. Språket, språkandet och de i den aktuella kulturen förhärskande föreställningarna fungerar som ett socialt kitt. Människor får en identitet tillsammans med andra just därför att de andra förstår dem, sympatiserar med dem och förmår "sjunga med" i de diskurser som skapas. Det är som att gemensamt nynna melodier från Mamma Mia.

I den sociala pratsamheten uttrycker man inga egna bestämda åsikter – även om man tror det. Man säger sådant som förväntas av en, som man är förpliktigad att säga och sådant man vet att andra förstår och kan ansluta till. Denna ”ytlighet” är således inte en personlighetsegenskap utan en följd av en omedveten social påverkan. Man har sedan lång tid lärt sig, och vet därför intuitivt, att försök att bryta diskursen kan komma att uppfattas som en oartighet och vara besvärande för den fortsatta relationen. Man säger därför det man förväntas säga. Vanan är så inarbetad att detta sker även när man sitter ensam med ett frågeformulär. Texten i formuläret och i det bifogade brevet skapar en bild av vad den frågande förväntar sig för svar och så svarar man det som förväntas.

Självständiga och unika personliga åsikter, tankar och reflektioner kan självklart uttryckas och få plats i ett samtal och därmed integreras i en diskurs. Men denna procedur kräver bättre koncentration, längre samtalstider, större förtroende och djupare kontakt med de andra som deltar i samtalet än vad som vanligen erbjuds. Därför är de i massmedia existerande debattprogrammen rena döden för yttrandefriheten. De är så utformade att ingen deltagare någonsin ges möjlighet att i samtal med de andra fördjupa sina reflektioner och mötas med den respekt och förståelse som är en förutsättning för välgrundade samtal.

Hjälper delaktighet?

En annan uppfattning vi bär med oss från upplysningstiden är att demokratiska procedurer – exempelvis delaktighet i besluten – är en garanti för äkta medinflytande. Ett sådant medinflytande skulle emellertid kräva en demokratisk, opartisk och rationell dialog. Numera vet vi att en sådan dialog inte kan åstadkommas. Faktum är att några objektiva resonemang inte finns. Den självmedvetenhet och ”mogenhet” som sådana samtal skulle kräva kan inte åstadkommas ens av den mest perfekta människa. Upplysningstiden hade en falsk idealbild av människans möjligheter.

Numera vet vi att alla resonemang vi presenterar är subjektivt präglade och att de hämtas från djupare och sedan länge utarbetade språkliga strukturer i hjärnan. Det är en ren omöjlighet att bli medveten om dessa. Språket är det verktyg vi använder för att tänka. Det är fysiskt förankrat i hjärnan. Försöker vi använda vårt eget språk för att studera sig självt blir det rundgång. José Luis Ramírez, en svensk retoriker, skriver att det är som att försöka blåsa upp en ballong inifrån.

Att få grepp på egna språkliga strukturer kan först göras med bistånd av andra människor. Ramírez beskriver det så att vetenskapen hjälper oss att se längre än näsan räcker men retoriken – det vill säga studiet av diskurser – hjälper oss att se själva nä-

san och de glasögon som sitter på den. Vi kan emellertid aldrig fullständigt förstå de språkliga mekanismer som vårt tänkande. Vi har därför inget annat val än att leva med vår egen och andras omedvetenhet och subjektivitet och göra det bästa av den.

Kan man rösta med fötterna?

Inte heller när det gäller att visa sitt missnöje i handling visar sig demokratin fungera så som man under upplysningstiden föreställde sig. Ramírez konstaterar att det är lämpligt att språkligt skilja mellan ”göra” och ”handla”.

Han definierar ”görandet” som det som fysiskt utförs – exempelvis att kasta en tegelsten genom ett fönster. Ordet ”handling” använder han för att beteckna den ”mening” man knyter till görandet.

Kastet av tegelstenen kan således uppfattas som en legitim protest mot ett förtryck och ett missförhållande. Det kan tolkas som att den som kastade stenen trodde att någon höll på att brinna inne och ville rädda denne. Det kan också uppfattas som ett huldigandåd.

Handlingen sitter i betraktarens öga. Den bestäms av omständigheterna och de föreställningar som betraktaren har om dessa. Handlingen kan således vara både det ena eller andra även om görandet är detsamma.

Samma handling – en protest mot makten – kan i sin tur ta sig olika uttryck. Protesten kan utföras genom att kasta sten eller skriva petitioner.

Proteströrelser får således mening genom de diskurser i vilka de placeras. De får därför sällan genomslag om de inte stöds av diskurser i omvärlden som visar deras berättigande. Problemet är att stenkastande och våldsdåd i dagens massmediala värld har ett oändligt mycket större propagandavärde.

Eftersom alla protester – även de fridsamma och ickevåldsbetonade – måste stödjas av diskurser ligger fältet öppet för makthavare att försöka motverka deras betydelse. Genom att påverka massmedia så kan man föra fram motriktade resonemang och ge görandet en annan innebörd.

Därmed elimineras kraften i protesterna och de protesterande kan till och med förlora i anseende istället för att vinna förståelse. Det är mycket möjligt att det är just denna propagandistiska kampsituation mellan olika intressegrupper och diskurser, och inte människors ondska, som eskalerar våldet i världen.

Kan vetenskapliga fakta eliminera myter och missförstånd?

Upplysningstiden trodde på existensen av ett objektivt vetande och på vetenskapens

möjligheter att nå fram till "sanningen". Därför byggde vetenskapliga procedurer på principen att man så långt som möjligt skulle eliminera forskarens subjektiva inflytande och de personliga åsikterna. Bakom denna uppfattning låg föreställningen om universum som något utommänskligt. Människan ingick i universum men skapade det inte. För att utforska världen måste man därför se sig och agera som en utomstående och distanserad observatör.

Men människan påverkar världen. Den formas genom vårt inflytande. Eftersom människan skapar världen så kan vi inte ställa vårt hopp till att nya vetenskapliga upptäckter skall leda till en förändring om de inte också ger ledning i vad som behöver bli gjort. Men den diskurs som styr arbetet i den konventionella forskningen ser inte detta som forskningens uppdrag. Forskningens procedurer skall inriktas på objektivitet. Denna diskurs får allvarliga negativa konsekvenser. Ju mer vi lär oss om världens "objektiva" sida desto mer frustrerade blir vi över att så lite tycks kunna göras när det gäller världens faktiska orättvisor, krig och konflikter, katastrofer och klimathot.

Istället för att uppfylla upplysningstidens förväntningar kan därför dagens forskning mycket väl medföra det motsatta. I perspektivet av allt vi, enligt tillgänglig vetenskaplig kunskap, faktiskt vet kan man inte tro annat än att världen är galen eftersom människor gör som de gör.

Den nya folkbildningsutmaningen

Ett annat viktigt skäl till att den konventionella vetenskapen kan riskera att förlora sin legitimitet är att ingen längre tror på världens determinism – det vill säga förutsägbarhet. Vi tror inte längre, så som man gjorde på upplysningstiden, att skeendet följer universella lagar. Kopplingen mellan då, nu och sedan som de klassiska naturvetenskaperna formulerade i lagbundenheter och förutbestämda skeenden har visat sig vara osäker och obestämbar.

Vi kan i dag på sin höjd använda forskningens teorier och modeller för att förstå och i grova drag förutse vad som kan hända. Det är således omöjligt att på vetenskapligt rationella grunder formulera någon absolut "sanning" om kopplingen mellan vad som kan göras i dag och vad detta kan leda till i framtiden. Vi är för vårt handlande hänvisade till vår egen klokhet och bedömningsförmåga.

I vidstående nummer av Axess konstateras att det problematiska med denna insikt är att vi är invanda med att lita till auktoriteter. Detta kan missbrukas av makthavare och andra personer i eliten. De kan gå in för att erbjuda "sanningar" istället för att ge allmänheten underlag för en egen analys och eget handlande.

Manipulationen underlättas av att hela vårt system är utformat så att det stödjer olika auktoriteter. Förr var det legitimt att påstå givna relationer mellan orsak och verkan. Om skatterna sänks så kommer Förr kunde vi fortfarande tro på möjligheten att finna de "rätta auktoriteterna" och de "rätta modellerna" som kunde ses som "sanna" och värda att följa. Denna tro raseras i en aktuell bok av Farhad Manjoo, "True enough". Manjoo konstaterar att vi numera måste ge upp våra krav på sanning i meningen att finna givna orsakssamband mellan vad vi gör och vad som kommer att hända. Vi måste enligt honom istället lära oss bedöma olika auktoritativa utsagor och välja att tro på vilka beskrivningar av framtida tillstånd vi menar är tillräckligt sanna när vi gör som vi gör.

Denna insikt om bristerna i de konventionella vetenskapliga sanningsbegreppen påverkar starkt formerna för utbildning och lärande. Förr kunde den egna uppfattningen om världens natur bli konfronterad av existerande auktoriteter. Man kunde föreställa oss att de fanns de som besatt någon slags absolut kunskap om "sanningen". I mötet med dem tvingades man att omvärdera sin egen uppfattning. Upplysningstanken kompletterade denna uppfattning med konstaterandet att vägen till bildning var att därefter befria sig från beroendet av auktoriteter och finna sin egen sanning för att i varje situation fatta det korrekta beslutet.

Vad upplysningen inte visste var att människan vanligen väljer den lätta vägen ut ur sådana situationer. Det enklaste och mest naturliga är att göra som man alltid gjort och lärt sig. Det finns ingen naturlig kunskapstörst om det inte förekommer en konfrontation eller utmaning. Sådana utmaningar kan numera lätt undvikas eftersom vi inte över huvud taget behöver tro på några auktoriteter. Vi kan på internet välja den sanning som passar det vi redan tror på. Vi kan hålla oss inom vår egen lilla samtalsbubbla och samtala med sådana vänner som tycker som vi och där vi känner oss hemma.

Paradoxalt nog inträffar detta i ett samhälle där vi har möjligheter till kontakt med varandra i en omfattning som mänskligheten aldrig haft tidigare. Förlusten av auktoriteter gör att vi trots detta kan leva vårt liv utan att någonsin behöva fundera över våra egna ställningstaganden. Det är därför som samtal av den typ som förs i Forskarbyn är viktiga instrument för folkbildningen. Där konfronterar man varandra med sina olika föreställningar om världen och får hjälp att fördjupa sina resonemang.

Också på makroplanet skapar insikten om vetenskapens begränsningar problem. Det är oändligt mycket lättare för en politiker att bli omvald genom att följa den allmänna opinionen, anamma de triviala påståendena och acceptera den pågående diskursen än att försöka förändra den. Det senare skulle

kräva att politikern kunde uppamma ett engagemang till nytänkande som man inte så ofta finner i väljarkårens gråa massa. För att ett sådant engagemang skall kunna uppstå krävs helt andra kontaktaktiviteter mellan politiker och väljare än vad som nu står till buds.

Makt genom reframing

En av de mest betydelsefulla matematiska upptäckterna är den så kallade "gruppteorin". Den presenterades av Evariste Galois, en fransk matematiker 1829. Gruppteorin visade att matematiska analyser och beräkningar kunde delas in i grupper med bestämda egenskaper. Trots att varje beräkning var för sig var speciell och unik följde den inom sin grupp ett alldeles bestämt och igenkänningsbart mönster.

Att det fanns mönster som skiljde olika grupper av aritmetiska beräkningar från varandra var något alldeles nytt och tidigare inte upptäckt. Ett särskiljande element mellan grupperna var hur beräkningarna relaterade till en "normal". Det vill säga det gemensamma element som alla övriga element på något sätt förhöll sig till. I en vanlig algebraisk ekvation är det elementet 0.

Det har visat sig att också diskurser har underliggande mönster som kan skiljas från varandra. De element som diskursen

innehåller, det mönster som skapas och den "normal" som resonemang av liknande karaktär förhåller sig till har beskrivits på olika sätt i olika akademiska traditioner. Inom naturvetenskapen kallas den gemensamma nämnaren för "väsensförklaring". Inom retoriken kallas det gemensamma för "topik" – eller den plats från vilken argumenten hämtas. Inom sociologin kallas mönstret för "doxa" – det vill säga det mönster som samtalen i en viss kulturkrets tvingas anpassa sig till för att deltagarna i samtalet skall bli förstådda och accepterade. Den svenske kulturgeografen Gunnar Olsson har i sin tur präglat begreppet "förgivettaganden" för att beskriva de grundläggande "sanningar" som varje diskurs bygger sin logik på. Det finns många fler. Ett kärt barn har många namn. Nu kommer ett till.

Den amerikanske forskaren George Lakoff skiljer sig från sina europeiska föregångare. Han kallar diskursens mönster för en "frame". Frame är enligt Lakoff den ram inom vilken det aktuella samtalet måste hålla sig. Den existerar på grund av att varje diskurs måste knyta an till metaforer och tankemönster som redan är kända och inövade av de som deltar.

När man konstruerar en enkät, strukturerar en intervju eller formulerar ett debattämne så gör man detta i en "frame". Detta är nödvändigt om man vill att de andra skall förstå vad man säger och kunna delta i sam-

talet. Det problematiska med denna "frame" är att de som engageras i samtalet vanligen har svårt att avvika från den om de inte är uppmärksamma på vad som händer och om de personer som har inflytande på samtalet inte tillåter de andra att bryta den frame man etablerat.

När vi en gång hade våra så kallade abonnentmöten – där vi genomförde det vi kallade utforskande samtal – introducerade vi medvetet en annorlunda frame än den som formades av den vanliga diskursen. Samtalet visade då hur vår nya frame och den av deltagarna vanligen tillämpade diskursen förhöll sig till varandra. Vi kunde då gemensamt med deltagarna under tiden samtalet pågick observera och pröva om den ena diskursen kunde omformas och övergå i den andra.

Detta sätt att försöka påverka diskurser är numera välkänt. Alla inflytelserika grupper i samhället använder så kallade "think tanks" för att formulera och omformulera diskurser för att påverka opinionsbildningen. De resonemang man arbetar fram prövas i så kallade fokusgrupper för att konstatera "hur de slår an". Denna teknik kan också användas manipulativt. Lakoff ger många exempel på hur Bushadministrationen och republikanerna använde sina "think tanks" för att formulera en argumentation som gjorde det möjligt för dem att få gehör för sin politik och för kriget mot Irak. Man ägnade sig åt "reframing".

Principen för "reframing" är att man fångar upp teman som är kritiska eller av annat skäl anses vara motriktade den egna politiken och ger dessa en annorlunda språklig frame. Med hjälp av denna kan man sedan ominrikta argumentationen så att den leder till slutsatser som passar de egna intressena. Motståndarna gör ofta det felet att de accepterar den frame som budskapen formas i. Därigenom kan de inte få gehör för sina förslag och slutsatser. Ett exempel från Lakoffs böcker kan illustrera detta.

När det internationellt och i det amerikanska samhället uppstod kritik mot kriget i Irak och andra åtgärder som administrationen ville använda för att komma till rätta med hotet från Alkaida och Bin Laden så skapades uttrycket "kriget mot terrorismen". Irak som nation likställdes språkligt med "terrorism" trots att det inte fanns något sådant samband i verkligheten. Genom att använda begreppet "krig" istället för att se förövarna av självmordsdåden som enkla lagbrytare fick man en helt annan frihet i valet av åtgärder. Självmordsaktioner som exempelvis de på en skola i Finland är numera inte ovanliga. De utförs så att säga "av våra egna" men kallas inte "krig".

Men även kriget har sina lagar och hänsynstaganden. Dessa begränsade handlingsutrymmet. Det fanns således en fördel för Bushadministrationen att i vissa fall behandla förövarna som brottslingar och inte

som soldater. Med hänvisning till hotet omformulerade därför Bushadministrationen existerande rättsliga föreskrifter och lagar på ett sådant sätt att det var möjligt att lagligt genomföra avancerade och vetenskapligt prövade förhörsmetoder (tortyr) och in-ternering av misstänkta ”brottslingar” utan rättegång. Betecknande är att det skapades ett ”nyspråk” där det som tidigare uppfattades som rättsvidrigt blev legaliserat.

De som i linje med föreskrifterna utförde dessa åtgärder kunde heller inte i efterhand ställas inför rätta om dessa händelsevis skulle ändras. Genom att orden i föreskrifter och lagar gavs en annan innebörd och de delvis skrevs om, men ändå följde en internationell juridisk ”frame”, kunde innehållet inte ifrågasättas av andra stater. Om de skulle ha ifrågasatts så skulle detta hotat hela det rättssystem som alla andra internationella åtaganden bygger på.

Reframing av denna typ är en känd teknik. Den används av de flesta totalitära härskare för att undvika inblandning i sina egna affärer. Det gäller allt från demokratiska val till enskilda rättsprocesser. Genom att själva legitimera och tillämpa en sådan metod har USA fränhänt både sig och världssamfundet möjligheterna att argumentera mot totalitära regimer som använder samma teknik.

Vi kan emellertid inte slå oss för bröstet. Samma principer tillämpas också här i Sverige, men då i betydligt mindre skala och

inte i så allvarliga sammanhang. Enligt en artikel i GP den 21 oktober 2008 gav exempelvis vår justitieminister Beatrice Ask sin utredare i uppdrag att finna och presentera argument som kan stödja strängare straffsatser. Kort sagt: Ask hade sedan länge bestämt att straffen skall skärpas. Det var en åtgärd som var politiskt korrekt, som var ett vallöfte och som hon därför kände sig förpliktigad att verkställa.

Enligt artikelförfattaren har emellertid hennes åsikt – och heller inte åsikterna hos den allmänna opinionen – särskilt stort stöd i den forskning som finns om vad som kan motverka en ökad brottslighet och förbättra medborgarnas säkerhet. De flesta studier tyder istället på att det till och med kan vara tvärtom. Men Ask tvekade inte. Hon menade personligen att åtgärden trots detta bristande stöd i forskningen hade fog för sig.

Eftersom beslutet på förhand var givet måste en diskussion om just denna brist på stöd för höjda straffskalor undvikas. Därför gav Ask direktiv om att utredningen skulle inriktas på att finna vetenskapliga och sakliga argument som beskrev varför åtgärden måste genomföras. Den skulle inte behandla vilka konsekvenser åtgärden kunde leda till. Osäkerheten i det ursprungliga ställningstagandet behövde därmed inte diskuteras. Diskursen gavs en helt annan ”frame”.

FRA-debatten

FRA-debatten har kommit att handla om själva lagens berättigande. Man talar om risken för missbruk och kränkningar av enskilda personers integritet. Debatten har så småningom blivit allt mer teknisk och handlat om informationsflöden, kryptering och lagring av data. Lösningarna har blivit allt mer komplexa och svåra att förstå sig på för en lekman.

Detta är en utformning av diskursen som både kritiker och förespråkare av lagen har ägnat sig intensivt åt. De som kan delta i denna diskussion är bara personer insatta i frågan. Vi andra lämnas utanför. Detta är en frame som passerat de politiska makthavarna ypperligt. Den är också tillfredsställande för alla som vill uppfattas som "experter".

Vad som i praktiken hände i det politiska spelet var emellertid att olika riksdagsmän blev "överkörda" av sitt eget parti och "tvingade" att rösta mot sin dåvarande övertygelse.

Grunden för detta tvång var uppfattningen att de var invalda som representanter för ett parti och en partilinje – inte som enskilda personer med en egen uppfattning. Procedurerna inom partierna och i riksdagen förutsattes vara sådana att man visserligen hade möjlighet att göra sin röst hörd men att man därefter var förpliktigad att följa den linje som partiledningen beslutade om.

En sådan diskurs bygger på förgivettagandet att det finns en lösning som kan eliminera alla tänkbara tveksamheter, oklarheter och farhågor i en fråga. I detta fall gällde det vilka tänkbara konsekvenser som övervakningsmöjligheterna kunde leda till i framtiden. Man tar således för givet att om man bara behandlar frågan korrekt och rationellt så skulle det finnas en lösning som eliminerade eller i varje fall minskade betydelsen av sådana tveksamheter.

Den tekniska diskussion som följde "upproret" motiverades därför med att man hade misslyckats med att åstadkomma en för de berörda riksdagsmännen acceptabel lösning. Man erkände att man helt enkelt hade förberett frågan dåligt. Nu är detta problem löst och lagen har röstats igenom.

Det finns dock en helt annan tänkbar "frame". Nämligen att någon lösning som eliminerar existerande farhågor inte finns. Det handlar inte om rationella beslut utan om gissningar om en framtid. Vad det handlar om är politiska överväganden och deras relevans. Även om lagen så småningom röstas igenom är det viktigt att sådana överväganden synliggörs och kommer upp på bordet. Först om dessa är kända kan man i efterhand ställa beslutsfattarna till svars för deras analyser och beslut. I detta perspektiv åligger det således varje enskild riksdagsman att ta ansvar för sitt ställningstagande och redovisa sina överväganden.

En demokratisk princip som respekterar detta faktum utgår från att man är vald till ämbetet för att man besitter en sådan kunighet och en sådan oväld att väljarna kan lita på att ovanstående uppdrag fullföljs. Riksdagsmannen är kort sagt en representant (agent) för sina väljare. Av honom eller henne förväntas "fearless speech" så att beslut som vilar på olämpliga överväganden inte kan klubbas igenom utan protester.

Inom ramen för en sådan princip har riksdagsmän således skyldighet att offentligt föra fram sina tveksamheter och de argument man har för att inte medverka i beslutet. Som en sista kraftfull demonstration av "fearless speech" kan riksdagsmannen rösta emot förslaget.

Om man således ser demokrati inom ovanstående frame kommer existensen av en "partipiska" att vara ett direkt hot mot demokratin. Det är fullt möjligt att det var denna insikt, förstärkt av associationen till "Big Brother" och totalitära system, som skapade det stora engagemanget i debatten. Men hotet mot demokratin uppstår varken av avlyssningen eller som en följd av att ledningen "kör över" riksdagsmännen. Hotet är mycket mer grundläggande och omvälvande än så.

Vad som hotas är själva föreställningen om den representativa demokratin. Vad som hotas är förtroendet för partiernas förmåga att fånga upp medborgarnas önskemål och

åsikter och omvandla dem i kloka och för samhället konstruktiva beslut. Vad som hotas är själva spänsten i den demokratiska debatten och tron på de demokratiska strukturernas möjlighet att bryta diskursens makt. Men en sådan debatt är man uppenbarligen inte beredd att föra i Sverige. Därför blir det teknik av det hela.

Det har stället växt upp en diskussion om "bloggosfären" skulle vara lösningen på demokratins problem. Inget ont om bloggosfären men demokratifrågan är djupare och mer komplex än så. Risken är att vi här återigen placeras in i en "frame" som gör att de grundläggande frågorna när det gäller utövandet av demokrati kommer bort.

Hierarki, paternalism och regelstyrning (HPR)

Ett skäl till att FRA-debatten inte växlar in på en diskussion om våra demokratiska principer, och hur en demokrati i takt med tiden skall fungera, är en följd av att vårt samhällsskick och våra offentliga analyser är förankrad i en "frame" som jag har kallat HPR. Bokstavskombinationen skall uttydas som Hierarki, Paternalism och Regelstyrning. Jag skall som avslutning med ett konkret exempel illustrera kraften i denna frame och hur den påverkar vår vardag.

90-årige Arvid Andersson får inte flytta till äldreboendet tillsammans med sin hustru Ingar som han är gift med och har bott ihop med sedan 63 år. Arvid är för frisk för att få plats. Beslutet överklagades till länsrätten som beslutade att Arvid skulle få flytta med. Men detta beslut överklagades i sin tur till Kammarrätten. Arvid har fått sälja sitt hus för att flytta närmare. Under väntetiden kanske problemet löses genom att någon av dem dör eller Arvid blir så dålig att han trots allt passar in i regelsystemet.

Fallet har väckt stor uppmärksamhet i massmedia. Två oförenliga diskurser med olika frame pågår samtidigt. En handlar om vikten av att bidra till de berördas livskvalitet den korta tid de har kvar att vara tillsammans. Den refererar till samhällets förpliktelse att visa solidaritet mot sina medborgare och att visa dem empati. Den andra handlar om att skydda den gemensamma ekonomin, att säkerställa beslutsfattarnas auktoritet, att se till att välfärden är rättvis och att upprätthålla legitimiteten hos det existerande regelsystemet.

Dessa två diskurser (frames) är rimliga var för sig. De bygger emellertid på helt olika logik och de kan inte förenas. Följer man HPR så blir de humanistiska argumenten för att Arvid skall få bo hos Ingar verkningslösa. Om man accepterar den solidariska diskursen förlorar HPR sin kraft och måste överges.

I Sverige har det visat sig att HPR i stort sett nästan alltid vinner denna kamp. Det misstag som de som hävdar den solidariska diskursen gör är att de utgår från att HPR skulle kunna utformas så att resultatet kan bli att man trots allt uppfyller förpliktelserna när det gäller solidaritet, livskvalitet och empati. Så kan det aldrig bli. En sådan lösning är en omöjlighet. Genom att man argumenterar utifrån något som aldrig kan förverkligas förlorar man varje gång.

Skälet till att försöken att förena de två logikerna är orealistiska är att HPR är omänskligt i meningen att man inom denna frame inte kan ta hänsyn till enskilda fall. HPR bygger på att besluten måste vara allmängiltiga. Eftersom varje enskilt fall alltid är unikt kan den humanistiska ambitionen inte uppfyllas. Skulle man frångå principerna i ett enskilt fall skulle detta öppna upp för så många undantag att hela vitsen med HPR skulle gå förlorad. Eftersom detta skulle ha konsekvenser för det sätt vi byggt upp vår demokrati – jämför FRA-debatten – är en sådan lösning inte möjlig. Det är nödvändigt att de som hävdar HPR får rätt annars faller samhället ihop.

Konstigt nog skapar denna debatt mellan två oförenliga utgångspunkter en vinnavinnasituation som permanentare förekomsten av HPR. Samtidigt som de solidariska "förlorar" kan de trots sin förlust leva lyckliga. De har ju gjort vad de kunnat. De har

visat sin solidaritet. Tyvärr fungerade inte HPR så som det borde. Men detta är inte deras fel utan omständigheternas, myndigheternas, lagstiftarnas, ledningens etc. Någon gång i framtiden kanske det lyckas att skapa en ”god och human” HPR.

Så länge detta politiska spel inte konfronteras kommer det ständigt att genereras nya konflikter av denna typ. Det är således inte innehållet i HPR det är fel på utan det faktum att man bygger sina resonemang inom en sådan frame. Genom att så många fortsätter att stödja denna – just genom att säga emot (jämför Don't think of an Elephant) – så bekräftas resonemangen och hyckleri och särkoppling kan fira triumfer.

Fallet Arvid och Ingar har många paralleller. Vi möter samma motsättning och samma mönster när det gäller Försäkringskassan, Migrationsverket, Socialtjänsten etc. Faktum är att vi möter situationen överallt i det svenska samhället. Att situationen är vanlig har också vetenskapligt stöd.

En studie av statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs Universitet visar exempelvis att den konflikt mellan frontlinjebyråkraters humanistiska ambition och förvaltningsdemokratisk legitimitet som fallet med Arvid och Ingar demonstrerar är mycket vanlig i svensk förvaltning.

Någon enkel lösning på denna konflikt är inte i sikte. Att hålla en konferens om hur det kan gå till att bryta diskursens makt är

därför synnerligen angeläget, inte bara för de personer som deltar i själva konferensen, utan för hela samhället.

Noter

[1] Agora var den centrala platsen för allt offentligt liv och demokratiska procedurer i antika grekiska städer. Agoran är således enligt Gibbons en metafor för det ”offentliga rummet”.

Källor

Alvesson M och Deetz S (2000): Kritisk samhällsvetenskaplig metod. Lund: Studentlitteratur.

Alvesson M (2006): Tomhetens triumf. Lund: Atlas bokförlag.

Asplund J (1987): Om hälsningsceremonier, mikromakt och asocial pratsamhet. Göteborg: Korpen. Axess nr 9 december 2008

Brunsson N (2003): Organized Hypocrisy. I Czarniawska B och Sevón G (ed) (2003): The Northern Lights - Organization theory in Scandinavia. Trelleborg: Liber.

Foucault M (2001): Fearless speech. Los Angeles: Semiotext

Gardell M (2008): Tortyrens återkomst. Stockholm: Leopard Förlag

Gärdenfors P (2004): Språket är till för visioner och lögner. Axess november 2004. Stockholm: Tidskriften Axess

Gibbons M (1999): Science's new social contract with society. Nature, vol 402, supp, 2 december 1999, p C81 – C83.

Gibbons M, o a (1994): The new production of knowledge. The dynamics of science and Research in Contemporary Societies. London: Sage Publications

Hagberg M (2008): Beatrice Ask och sanningen. Artikel i GP 21.10.2008

Lakoff G (2004): don't think of an elephant – know your values and frame the debate. White River Junction: Vermont: Chelsea Green Publishing

Lakoff G (2006): Thinking Points - Communicating Our American Values and Vision. New York: Fartar, Straus ond Giroux

Lakoff G /2008): The Political Mind - Why You Can't Understand 21st-Century American Politics with an 18th-Century Brain. London: Penguin Books

Manjoo F (2008): True Enough. New Jersey: John Wiley & Sons

Nowotny H, o a (2001): Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty. Oxford: Blaxckwell Publishers Ltd

Ramírez JL (2004): Retorik som humanvetenskaplig kunskapsteori och metod i samhällsplanering. En Idéöversikt. Bidrag

till Nordisk konferens Retorik och Samhällsplanering, Södertörns högskola 7-8 maj 2004. Stockholm: Södertörns Högskola.

Schierenbeck I (2003): Vem bryr sig om regelverket? Om frontlinjebyråkrater, handlingsutrymme och förvaltningsdemokratisk legitimitet. I Pierre J, Rothstein B : Välfärdsstat i otakt - om politikens oväntade, oavsiktliga och oönskade effekter. Lund: Liber Ekonomi

Szántó A red. (2007): What Orwell Didn't Know. New York: Public Affairs.

Welzer H (2007): Gärningsmän - Hur helt vanliga människor blir massmördare. Uddevalla: Daidalos.